

KALAPIS ZOLTÁN

OTTHON — VAJDASÁGTÓL MESSZE SZARAJEVOI NAPLÓJEGYZETEK

Szarajevó egy völgykatlanban fészkel, ahol nagyobb város számára alig vélné helyet az ember. Délen a szürke Trebević orma uralja a tájat, északon az Ozren megszelídült nyúlványai hullámzanak. A házak már félkésznek a lejtőkre, betöltötték a hajlatokat, mélyedéseket, vízmosásokat.

Ugy látom, hogy az erőtől duzzadó város mintha a természet korlátait feszítené mindenütt maga körül.

Szarajevó mindig nevezetes város volt. Evlija Cselebi a híres török utazó már 1664-ben megírta, hogy a világon sok várost neveznek Szerájnak (szultáni palotának, császári udvarnak), de „ez a bosnyák köváros mindegyiknél haladóbb, szebb és élénkebb”. Ivo Andrić egy helyütt azt mondja, hogy Sarajevó „a felkelés és a háborúk, a pénz és a szűk esztendő, a pestisjárványok és a pusztító tűzvészek városa”.

Arkármelyik képében is jelenik meg a múlt — a szebbikben vagy a csunyábbikban — elkerülhetetlenül azt mutatja, hogy itt, ezen a tájon valaha világok, népek, vallások találkoztak, kereszteződtek és ütköztek, olykor mélyről feltörő indulattal, sötét gyűlölettel.

Jelleget, életmódot meghatározó körülmény volt még századokon át, hogy Sarajevó, a török birodalom egy periferikus pasalikjának volt a székvárosa, később pedig a monarchia távoli, egzotikus balkáni gyarmatának központja. Gyökeres fordulat állt be a délszláv népek egyesülésével, amikor is Bosznia, s vele együtt Sarajevó az új állam kellős közepébe került. A földrajzi fekvés persze csak adottság, s az is marad, ha nem használják ki. Egy fél évszázaddal ezelőtt kiadott lexikon például még úgy tudta, hogy Belgrádnak 112 000, Szabadkának 108 000, Sarajevónak 60 000, Ljubljának 34 000 lakosa van.

Az igazi, korszakunkra jellemző viharos fejlődés az utóbbi harminc esztendőben következett be. A felszabadult és kibontakozó alkotó készség létrehozta az Energoinvestet, az Unist, a Famost, egy másik síkon az egyetemet, a Tudományos Akadémiát, egy harmadikon pedig az új középületek, lakótornyok, családi házak füzérét. A felszabadulás után Sarajevó lakossága alig haladta meg a 80 000-et, 1961-ben már 175 000-re duzzadt, 15 évre rá, vagyis 1976-ban, újra megkétszereződik és eléri a 350 000-et.

Emberáradat zúdult tehát ide a Miljacka partjára. De nemcsak a hegyvidéki bosnyák falvakból, vagy a mozdulatlanok hitt kisvárosokból, hanem — lévén Sarajevó az egyik legnyíltabb jugoszláv város — az ország minden részéből. A szakemberek és a kétkezi munkások hosszú sora szüntelenül, több mederben is patakzik ide — évtizedekig tartó tavaszi áradatként. Ebből a mozgásból — amelyet a belső migráció törvénye és feszítő ereje szab meg — nem maradnak ki a vajdasági magyar munkások és értelmiségiek sem. Aramlásuk Bosznia-Hercegovina fővárosa felé hol csendes erecskére, hol csörgedező csermelyre, soha ki nem apadó folyóvízre hasonlít.

Ahogy a völgykatlanba szorult Sarajevót sem lehet egy helyről betekinteni, úgy honfitársainkról sem tudok egy-két forrásból tájékozódni.

Segítségemre van az ismerős, a telefonkönyv, az egykori szarajevói diák, a lap- és folyóirat-terjesztők előfizetési jegyzéke, később, a helyszínen pedig már azok is, akik Vajdaságból származtak el.

Mit tudunk egyáltalán a szarajevói magyarokról? „Hát vannak?” — kérdezte tőlem egy kolléga, amikor előadtam szándékomat. „Azt hittem, hogy csak én tévedtem Szarajevóba” — buggyant ki egy friss ismerősöm szájából, amikor közöltem vele, hogy milyen sok családnál jártam már eddig, illetve készülök menni. A becslés a néhánytól és a kevéstől a több százig és a több ezerig terjed. Pontos adattal jómagam is adós maradok, mivel nem a számlálás — a számontartás igénye hozott ide. Azt szeretném megtudni, mi szél hozta őket ebbe a városba, kelet és nyugat egykori találkozó és ütközőpontjára, amely ma már a testvéri együttélés jelképévé nőtt. Meg azt is, hogyan élnek, mire vitték az életben, milyen köznapi és külön gondjaik vannak, befogadta-e őket a város és ők a várost, milyen kapcsolataik vannak a szülőfölddel, felejtik-e vagy őrzik anyanyelvüket.

Honfitársaink túlnyomó többségét a munkalehetőség vonzotta ide, családotól jöttek az ideiglenesség szándékával, majd itt ragadtak, mert megszokták az új környezetet, új barátokra leltek, megtalálták egzisztenciájukat. Van aki egy szál maga jött dolgosra, tanulmányait folytatni, és a véletlen úgy hozta, hogy itt talált rá élettársára.

Ahány ember, annyi sors — mondhatnám bölcselekve, bár inkább azt kellene leszögezmem, hogy ezeknek az embereknek a sorsa semmiiben sem különbözik azokétól a száz és százezrekétől, akik a belső és külső migráció útjain keresik boldogulásukat. Van azonban egy vékony réteg, amelynek sorsát nem az a nagy népmozgalmi hullámmás határozta meg, hanem régebbi szituációk sajátos maradványa. Azokról az emberekről lenne szó az elején — Ruffy Péter megfogalmazásával élve —, akiket itt felejtett a monarchia. Beszámolómat róluk kezdem.

Dr. Illés Béla özvegye egyedül él egy bérházban, Szarajevó központjában. Látogatásommal az unalmat röppentem el egy pillanatra, amely ilyen korban már nagy erejű, hatalma is tartós, nem úzhető el oly könnyűszerrel, mint ahogy azt a játszó gyerek teszi. Helyébe valamiféle nyugalanságot hozok — mert ugye, mit is akarhat ez az idegen a régmúlt időkkel. Lassan-lassan azért kirajzolódik előttem egy életút vázlata.

Férje kolozsvári diák volt, jogász doktorként jött az első világháború vége felé a monarchia peremére, a gyarmati sorba levő bosnyákföldre. A gyors felemelkedést egyik nagybácsijától várta, akinek jólmenő praxisa volt, de a várt segítséget nem ettől, hanem a másiktól kapta, akinek fűrésztelepe volt. Hamar megtanulta tőle; hogyan kell jövedelmezően kihasználni a bérlet, állami tulajdonban levő zárt szálerdőt. A bosnyák hegyi lakókkal a fenyő gömbfájából bányafát készítettett, a bükkből pedig talpfát faragtatott és kátrányolajjal telítette.

Valahol az Ozren alján ütött tanyát a kietlen pusztaságban. Ide hozta Vas megyei származású feleségét is, aki riadtan tekintett a magas hegyekre, a sötét erdő közelsége félelemmel töltötte el, talán azért is, mert a hiedelem szerint pont az ilyen névtelen erdő némelyik névtelen fájának hajnali harmattól megtermékenyült leveléből születnek az erdei manók és a tündérek is. Csak akkor nyugodott meg, amikor beköltöztek Dobojsba, ahol néhány cseh családdal németül már szót is tudott érteni. Szerbül sohasem tanult meg folyékonyan, magyarul szépen, olykor lassan, a szavakat keresgéelve beszél. „Kemény már a nyelvem” — mondja.

Fia, Stjepan Iles, az Energoinvest egészségházának fogásza, a város másik végén lakik. Amikor felkerestem, kávéval, szlatkóval, vagyis cukrozott gyümölcscsel és egy pohár hideg vízzel fogadott. Hányatott élete volt a háború idején: 1942-ben a Rab szigeti internáló táborba zárták, 1943-ban beállt partizánnak, háromszor sebesült meg. Tartalékos tisztként, több kitüntetéssel szerelt le. Nem mentegetőzve, tényként közli velem, hogy öreganyja csak németül és szlovákul beszélt, anyja magyarul, ő pedig már leginkább szerbül. A Búvárt, szenvedélyes akvarista lévén, szívesen forgatja kezében és megelégedéssel veszi tudomásul, hogy nálunk is előfizethető. A folyóiratban közölt utasítás alapján csinált ma-

gának egy szűrőt, amely percenként 26 liter vizet tisztít meg. Ezt már a szomszédos ház több részéből álló pincehelyiségében mondja, ahová átmentünk, hogy megtekintsem birodalmát. A falak mentén csaknem a mennyezetig, dísz- és tenyészmedencének használt öntöttüveg és vázas akváriumok sorakoznak. Az egyikben szíami harcos hal búslakodik egymagában párjától különválasztva, a neve magyarázza, hogy miért.

A legnagyobb helyiség közepén egy 712 literes akvárium — ragasztott üvegből. A ráeső fény megvilágítja a homokos talajágy zöldjét, a körülötte úszkáló szivárványos guppikat; egy ritkaságot, a rojtos szájú halak nemébe tartozó *Labeo bicolor*t, amelynek teste és úszója fekete, farkúszója pedig tűzvörös, s persze az elmaradhatatlan fekete scalaret is, vagyis a vitorlášhalat, bár én úszóit inkább fodros szoknyának, mintsem vitorlának látom.

Hát ezt a természethez közelálló zárt életteret naphosszat el lehetne nézni. Erre azonban nincs sok idő, mert a városi múzeumba kell sietnem egy megbeszélrt találkozóra. Érdeklődni szeretnék ugyanis Mező István hagyatéka után.

Hogy ki volt Mező István? Ha névről nem is, de galambos emberként tíz évvel halála után is szinte mindenki tud róla Szarajevóban. Ha az emlékezet netalán fakalna, akkor így élénkítik: tudod, arról a csokornyakkendős öregúrról beszélgetünk, aki a galambokat etette... Rászálltak a kezére, vállára, fejére, lesték a kukoricáért zsebbe, vagy a staclicba nyúló kezének lassú mozgását.

Az ember és a rajta képződő susogó, csattogó élőcsokor, meg a körülötte rebbenő raj színfoltja volt a városnak olyannyira, hogy lakói olykor visszakívánják egy szobor formájában, valamelyik park fájának lombja alá.

Galambjaival órákig el tudott beszélgetni, egyébként hallgatag, magányos, sőt különc agglegény volt. Zárkózottsága akkor oldódott fel, ha valamilyen ritkaságszamba menő tárgy nyomára bukkant. Mert Mező István szenvedélyes gyűjtő is volt. Szarajevó egyik fútcáján volt házacska, ebben, pincér lévén, Le petit Cafe néven kávémerést nyitott, később pedig afféle magánmúzeumot, mert az évek hosszú során annyi ritkaságot, régiséget hordott össze — értékeset, értéktelent —, hogy a házában csak szűk folyosókon lehetett közlekedni. Volt itt stílábtor, múlt századbeli festmény, füstös ikon, velencei váza, régi könyv, antik pénz, népművészeti tárgy, kínai elefántcsont faragvány, japán porcelán és ki tudja még mi nem. A legérdekesebb volt talán az, ami szakmájához fűződött, ezért házát pincérmúzeumnak is nevezték. Sok evőeszköz, aranytál, porcelán készlet mellett csaknem négyezer étlapot gyűjtött össze császári, királyi és fejedelmi udvarokból, szállodai és hajóéttermekből, katonatiszti murikról és hadifogolytáborból, főúri és polgári találkozókról, lakodalmi és diplomáciai ebédekről, születésnapj és más alkalmi rendezvényekről.

Amikor a hatvanas években lebontották házát, gyűjteményét a szarajevói múzeumnak ajándékozta. Nagyobb nyugdíjat, az Európa Szállóban — ahol egykor pincéreskedett — életfogytiglani ingyenes étkezést kapott érte a várostól. Szakértők nyolcvanmillióra becsülték gyűjteményének értékét.

Minden robbanásszerűen népesedő városban gyorsan megtelnek a temetők. Szarajevónak is van már új sírkertje, amit az élők, akár Újvidéken, nem szeretnek. Mező Istvánnak még a régi kősevői temetők egyikében jutott hely. Abban, amelynek szomszédságában mészkből faragott turbánok fehérlelek a muzulmán temetkezési helyről, abban, ahol még állnak az első világháború előtti cseh, olasz és szlovén fejfák is, a kriptákról elvéve Tábornak, Lukay, Lovásszy családneveket, a fekete vagy fehér márványlapokról pedig az osztrák Stefániák, Herminák, Anasztáziák, Amáliák, Ursulák és Jozefinák neveit lehet leolvasni. Mező István halála után abba a világba került, amely ittelejtette. Most, amikor leemelem kalapom sírja előtt, nem ennek a múltnak vagy a halálnak köszönök, hanem az embernek, aki nyomot hagyott maga után. Mert ugye az, aki után úr marad — ha kicsi is —, csak betöltötte a szerepét.

A városi múzeumban Ljubica Mladenović igazgatónő tájékoztat, hogy raktárukban, mintegy harminc dobozban rendszerezve őrzik a Mező-féle étlapgyűjteményt.

— Egy kor szellemét, életformáját tükrözi a gyűjtemény, tehát művelődéstörténeti, azontúl pedig idegenforgalmi értéke is van — mondja. Azt hihetnénk, hogy a szállodák kapva kapnak egy ilyen négyezer darab-ból álló, három világrész felölelő, túlzás nélkül egyedülállónak mondható étlapkollekcióért, de nem így alakult a helyzet. Az új Bristol Szállodában megvolt már a helyiség, de másra használták fel, az illdžai szállodavárosban sem mutattak érdeklődést iránta. Most kilátás van arra, hogy a Baš Čaršijában kapunk rá helyet. A keleti jellegű bazárnegyed ezzel csak látványosabb lehet.

A Mező-féle gyűjtemény egy másik, kisebbik része — ezt már a szarajevói Oslobodenje lapból tudom — a hagyatéki tárgyalásig egy mosókonyhában volt tárolva. Mire a Kecskemét környéki rokon jelentkezett, hosszú évek múltak el, és a nedvesség nagyobbára tönkretette a könyvetket, festményeket, bútorokat. A lap kommentárját fölöslegesnek tartom idézni.

Há már az ember múzeumban van, körül is néz. Én most a látottak leírásával nem fogom untatni az olvasót, csak azt mondom el, hogy a múzeum épülete egykor a Seriat bírói iskoláé (a mohamedán család jog főiskolájáé) volt, és az osztrák—magyar időben épült mór stílusban. A spanyolföldi arabok építészeti kultúrájának csúcsa, a granadai Alhambra fordításban Vörös várnak felel meg. Ez a szín érvényesül, a sárgával együtt, ezen az épületen is. Valamilyen távoli kapcsolatot mutat a mintaképpel a belső cseppkőboltozat meg az árkádos udvar, bár mindebben inkább az az érdekes, hogy a hódító efféle arabos építménnyel hódolt a keleti ízlésnek, jöllehet felsőbbrendűségét azért mégis az eklektika nyugati változataival, főleg a neoreneszansszal és a neobarokkal meg a velük feleselgető szecessziós stílussal bizonygatta. Mindez a törökös negyedbe van beágyazva, a mirhaillatú dzsámik, a karcsú minaretek, a zöld kupolás medreszek közé, úgyhogy már a századforduló éveiben megállapította egy műtörténész, hogy Szarajevó építészetében „a célszerűség vitte a döntő szerepet, a művészeti szempont háttérbe szorult. Ekként a ma szép keleti városi kép helyett, mely a tájfestőt elragadta, a réginek és az újnak sajátos keveréke foglalta el”.

A két világ találkozásának megkövült emlékeit most már körülfogta egy harmadik: az új lakónegyedek toronyházai, amelyek építése során szintén a célszerűség volt a fő szempont. Ezeket járom most naphosszat, mivel a háború utáni migrációs hullámmal érkező emberek az új negyedekben laknak, középkorúak lévén rendezett körülmények között élnek, beleértve persze a lakáskörülményeket is.

Egy hatalmas bérpalota nyolcadik-tizedik emeletén beszélgetek Gyetvai Imre negyvenegy éves geológussal. A Belgrádi Egyetemen tanult, nincs tíz teljes éve sem, hogy szarajevói lakos. Ebből egy évet Líbiában töltött, két hónappal ezelőtt tért haza, három napja hogy munkába lépett a Hidrogradnja vállalatban.

Törökbecsei származású, zrenjanini diák volt. Közös ismerősökre találunk gimnáziumi osztálytársai között, számba vesszük őket, tájékozódunk sorsukról. „A szálak meg-megszakadoznak — mondja —, elidegenedek az ismerősöktől, a rokonoktól is, s emiatt olykor szégyenérzetem van. Csak a legszűkebb családi körrel tartom jobban a kapcsolatot. Ha elkerülök Belgrádba, okvetlenül hazaugrok, a nyári pihenő néhány napját otthon, a Tisza-parton töltöm.”

Szarajevó egyébként a szívéhez nőtt, a legerősebb szálak: az örökök és a szomorúságok kötik ide. Itt kapott képezésének megfelelő munkahelyet, itt ismerte meg feleségét, a szőke Đurđicát, a Slavonski Brod-i származású biokémikust, itt született tíz évvel ezelőtt leánya is, Kornélia. Neki szokott olvasni, anyanyelvi gyakorlatként is, a Gógós Gúnár Gedeon című mesekönyvből. Ezzel a többlettörődéssel, úgy érzi, tartozik gyermekének.

Könyvtárában szakkönyvek sorakoznak. Az egyik polcon a Mélyépi-téstudományi Szemle több évfolyama található, mellette Kézdi Arpádnak, a Budapesti Műegyetem geotechnikai tanszékvezetőjének *Talajmechanikája*, meg Széchy Károlynak az *Alapozási hibák* című híres szakkönyve. A Kossuth-díjas akadémikus — Egyiptomban, Kanadában vendégprofesszor volt, a Helsimki Műegyetem díszdoktora — vezette annak idején a háborúban felrobbantott budapesti hidak helyreállítását, a fönt megnevezett könyvét pedig lefordították angolra, németre, oroszra, franciára, spanyolra és csehre.

— Nagy hasznát vettem — mondja beszélgető társam. — Alighanem mostanában jelenik majd meg szerbhorvátul is.

Ahogy az asztalon megpillantom a már említett mesekönyvet, Kornélia nagymamája, a törökbecsei Gyetvai Erzsébet jut eszembe, akit az imént emlegettünk. Keveset, mondhatni szót sem beszél szerbül, úgy-hogy az itteni esti meseolvasás egy kicsit több, mint másutt: segíti a kapcsolat megteremtését és megtartását a nagymama és az unoka között. Afféle kisebbségi trauma volt ez mindig, a harmadik nemzedék kérdése. Mostanában egyre több cikket olvasok azoknak a vendégmunkásoknak gyermekeiről, akik Németországban születtek, ott nevelkednek és járnak iskolába, s amikor hazajönnek, a sumadijai vagy a hercegovinai falvakba, nehezen tudnak szót váltani a nagyszülőkkel. A bajon, amint láttuk, az esti meseolvasással is segíteni lehet. Többek között persze.

Szíves vendéglátóm elkísér egy darabon, mert az imént elpanaszoltam neki, hogy eddig még nem sikerült megfejtenem az új szarajevói negyedekben való tájékozódás titkát. Az utcán búcsúzunk el; ő hazamegy, én pedig bekopogok Varga László textilmérnökhöz. A híres bezdáni damasztzövő takácsok egyikének leszármazottja, a szarajevói textiltechnikumban a gyakorlati oktatás vezetője. Otthon, a padláson talán, még megtalálható a családi szövoszék. Jó helyen van, ott megtalálja, ha szüksége lesz rá, vagy ha kedvet kap, hogy mellé üljön; most a családi házával van elfoglalva, amelynek építéséhez tavaly fogott hozzá.

Amikor a kapcsolatokról faggatom, arról beszél, hogy felesége — egy idevalósi, szép barna nő — sütötte az asztalon levő diós bejglit, de édesanyjától megtanulta a halászlé és a csirkepaprikás készítését is. „Csipetkével” — teszi hozzá nyomatékkal.

Úgy látom, hogy ez a nagy darab, derék fiatalember nem veti meg a jó falatot. Beszéde is olyan étvágygerjesztő volt, hogy a szálloda felé menet betérek egy törökös cukrászdába. Kint a kirakatban cédula figyelmezteti a járókelőt, hogy itt forró szalep, vagyis az errefelé kedvelt mézes ital kapható. Bent kellemesen illatozik a mogyorós halva. Megakad a szemem a rahat lokum-hegyeken és a baklava-dombokon, de végül csak egy kávét kérek. A kiszolgáló köténye egy-két nappal ezelőtt még fehér lehetett. „Az ilyen kurta világvégi török kávé minden vendégnek külön főzi meg a kávéját, a vendég szemé láttára. Egy kanál kávéport, egy darab cukrot vett a kis rézedénybe, meg vizet tölt bele, a parázsra teszi, és mire felforr az egész, kész a kávé.”

Tömörkény István figyelte meg így és írta le a kávéfőzés titkát, amikor a múlt század végén ezen a vidéken katonáskodott. Elkészítésében nem látok változást, hacsak nem azt, hogy a cukrász parázs helyett villanytűzhelyen forralja.

Kávészürcsölés közben jegyzeteimet és a várostérképet nézegetem: ki lakik a közelben? Dr. Kiskároly Mihály címénél állapodok meg, ő lesz a következő, akit felkeresek. Ki lehet ez a szép nevű doktor? — Ezen tündökök útra készen. Mivel korainak tartom az időt, egyet kerülök a Kossuth Lajos utca felé, majd a szűk, zezugos utcákon át leereszkedek, a Gavriló Princip hídon átmegyek a Miljacka túlsó partjára, és máris helyben vagyok.

Dr. Kiskároly Mihály a szarajevói állatorvosi fakultás parazitológiai tanszékének tudományos munkatársa. Másképpen ezt így is meg lehetne fogalmazni: egy topolyai magyar származású tudós Bosznia-Hercegovina

fővárosában. A súlyt persze lehet ide is, oda is helyezni, bár ezúttal is inkább a lényegre kellene kiemelni, azt, hogy bárki bárhol az országban érvényesülhet, kibonthatja képességeit.

Hogyan csinálta ezt Kiskároly Mihály, hogyan került ide?

Szabadkai diák volt, 1952-ben iratkozott be a szarajevói állatorvosi fakultásra. Nyolc évre rá kapta meg az állatorvosi oklevelet. Ehhez hozzá kell adni, hogy eltartotta önmagát, két évig laboránsként dolgozott az egyetemen. Az elkövetkező öt évben készítette el Bosznia-Hercegovina halainak parazita faunája című doktori értekezését.

— 1700 halat boncoltam fel — mondja dr. Kiskároly Mihály —, a dokumentáció elkészítése négy évet emésztett fel.

— Sokszor vittem ebédet az intézetbe, mert elfeledkezett magáról — mondja Kiskároly Mihályné, és még hozzáfűzi; hogy a doktorálás után 5000 régi dinárral növekedett férje fizetése.

Dolgozata, még két doktori értekezéssel együtt, megjelent a Bosznia-Hercegovina Tudományos Akadémia sorozatának 33. könyveként. Ezenkívül még 20 tudományos közleményt publikált a hazai, német és a cseh folyóiratokban. A világ vezető szakfolyóiratában, a Zoologische Anzeigerben tette közzé, Midhat Canković professzorral együtt, egy eddig ismeretlen élősdifajt leírását. Ezt a fajt Pomphorhynchus bosniacusnak nevezték el.

Ilyen profilú szakember — a már említett szarajevói professzor mellett — még egy van Zágrábban, tehát hárman vannak az országban. Munkájukat sok helyütt, különösen a köztársaságon kívül, még azok sem ismerik, akik haltermeléssel foglalkoznak. Pedig sokat segíthetnek rajtuk. Bosznia pisztrángtelepein egy időben 75–80 százalékos volt a növekedéskor elhullása. Dr. Kiskároly megállapítása szerint egy banális élősdifaj okozta a vést és 10 dinár értékű gyógyszer felhasználásával igen egyszerűen meg lehetett szüntetni.

Jelenleg a Köztársasági Végrehajtó Tanács megbízásából a pontyos tógazdaságok tudományos felügyelője. Hároméves program keretében fel dolgozza az élősdiek faunáját, különös tekintettel az amúr parazitájára. Ennek a Távol-Keletről hozzánk került halfajtának a káros vizinövény a fő tápláléka, s behozatala ezért elsősorban a tógazdaságok biológiai védelmét szolgálta, de egyúttal igen ízletes halhúst is termelt. Élősdifaj, amely a halfajttal együtt került hozzánk, nagy károkat okoz, egyelőre nincs hatásos védekezés ellene, és hogy a baj nagyobb legyen, a természetes vizekben is elszaporodott.

Érdeklődéssel hallgatom fejtegetését szűk szakterületéről. Ez akkor sem csökken, amikor kilép a parazitológia világából, és arról beszél, hogyan lehetne a vajdasági szikes földeket átalakítani halastavakká; miért kevés nálunk a halhúsfogyasztás; miért zsíros a tükörponty, és hogy a paradicsommal világpiaci ára 100, az arany kárászé pedig 1000 dollár.

Közben azt is megfigyelem, hogy mennyire ura a köz- és szaknyelvnek, mennyire alkalmazkodik, hajlik, simul gondolataihoz. Pedig negyedszázada már, hogy itt él Szarajevóban, távol az anyanyelvi közegtől.

— Hát nem ez a természetes? — forráz az, amikor megfigyeléseimet hangosan is elmondom.

Még néhány dolgot megjegyeztem, ami a Kiskároly családban természetes. Leányai, a 10 éves Adél és a 14 éves Irma, amikor hazajöttek az iskolából, és meghallották, hogy apjuk és vendége magyarul beszél, figyelmeltetés vagy nógatás nélkül jó estét köszöntek. A tudós felesége mondja, hogy anyósával magyarul társalog, bár az ő nyelvtudása, született bosnyák nő léttére, nem terjed túl a konyhanyelven, olykor kezét, lábát is segítségül hívja.

Férjével együtt annak anyanyelvét is szereti — ezt már nem ő mondja, ez az újságíró kommentárja.

A névjegyen, amelyet kapok tőle, az áll, hogy Kiskároly Mihály — így ahogy, leírtam: a családi név elől, ékezetekkel —, de ugyanazt olvastam le a lakók jegyzékéről és a lakásajtóra erősített tábláról is.

Nem kockáztatok meg újabb kérdést olyasmiről, ami ugyan többlettörődéssel jár, de itt, ebben a családi környezetben természetes. Kiskároly Mihály így tartja magát teljes embernek, hát vállalta. Valahogy úgy látom, hogy munkaszerepete, embersége és tudományos munkássága mellett még magyarságával is integrálódott Szarajevó sokoldalú tudományos életébe, ahol egyébként 28 tudományos intézet működik, 1500 tudományos munkatárssal, ezek között több mint 500 tudományok doktora és csaknem 500 magiszter van.

Szavaiból azt veszem ki, hogy környezete tisztelti ragaszkodását és hűségét az anyanyelvéhez, ami viszont nem más, mint a testvériség-egység megszokott — vagy ha akarjuk: ékes — megnyilvánulása.

Nem véletlenül írtam le, hogy megszokottak a testvériség-egység jelei. Szarajevó nyílt város, az ország minden részéből befogadja az érkezőket, tekintet nélkül nemzeti hovatarozásukra. Ennek számtalan példájára bukantam itt is, ott is. Egyet említek közülük.

A Szarajevói Közgazdasági Kar három professzora zombori: dr. Dezider Jurišić, dr. Aleksandar Kalmar és dr. Dragoljub Stojanov. A negyedik, a szelencei születésű, de valójában szintén zombori Laslo Josip, aki tanárságát a fakultáson, ezekben a napokban védi doktori értekezésének téziseit.

Vannak foglalkozások, amelyek csak olyan környezetben létezhetnek, ahol melegágya van a színházművészetnek, az operának, a balettnak, a zenei életnek, s újabban a tévének is, amelyek megkövetelik a nagyvárosi miliőt, az igényeket kielégíteni tudó lehetőségeket.

Ezek közé tartoznak a zenészek is. A vajdaságiak közül igen sokan kerültek Szarajevó vonzásába, mivelhogy az ímént említett feltételek itt adva vannak. Amikor a Szabadkai Szimfonikus Zenekar felbomlott, többen e városban találtak menedéket.

Az opera zenekarának próbája után találkozom Hatvani Péter topolyai születésű üstdobossal, aki 24 évig az újvidéki katonai zenekarban szolgált, és a szabadkai Kis Zoltánnal, a szarajevói zeneakadémia negyedéves hallgatójával, aki muzsikálással segít magán, hogy tanulmányait befejezhesse. Néhány szót váltok a jól ismert hegedűművésszel, Papp Lajossal, aki most itt koncertmester. Budapesten és Párizsban tanult, sok hazai és külföldi hangverseny ünnepelt előadója volt, a belgrádi zeneakadémia rendkívüli tanára.

Mondom, sok vajdasági dolgozik itt: Gubik József és Baráti László Zentáról, Petar Tikvicki és Hrvoje Tikvicki Szabadkáról, Márton Erzsébet és Kabók Ernő Zrenjaninból, Guti Nándor Adáról meg Boldizsár Lajos, Katona Ilona, Horváth Károly és így tovább.

A színház klubjában egy trombonistával, a martonosi Nyers Andrással és egy gordonkással, a pécsi Polgár Zsolttal beszélgetek. Ez az utóbbi a két ország kulturális együttműködésének keretében tartózkodik nálunk. Korábban Splitben muzsikált. Otthonosan, egy kicsit idegenes hangszúllyal, de mégis jó szerbséggel kéri a kávé, a sört, a rövidítalt.

A helyiség zsúfolt, igénytelen, kopott. De ilyen az egész épület. A múlt század végén építették, 1921-ben alakították át az első bosnyák hivatásos színház részére. A második világháború után újra rendbehozták, de azóta ismét tönkrement, nem beszélve arról, hogy a vezetékek még az osztrák időkből valók, úgyhogy a felügyelőség többször betiltotta a munkát, mert az épületben egészségtelen és életveszély a tartózkodás, meg a 400 tagú együttes munkafeltételei is rosszak. A színházat az elkövetkező években teljesen megújítják a nemrégiben bevezetett helyi járulékból. Olyan nagy horderejű vállalkozás ez, mármint a járulékra alapozódó építkezési program, hogy az elkövetkezőkben még néhány szót szólni fogok róla.

A színház megújítása már nem érinti közvetlenül a vojlovicai Forrai György gordonkást, mivel jó néhány éve, hogy nyugalomba vonult. Ettől függetlenül egykori kartársai nem felejtették el, felhívják rá a figyelme-

met, egyrészt azért, mert jó muzsikus volt, másrészt pedig mert egy országos viszonylatban is ritka és értékes hangszeren játszott: egy 1878-ban készített Cornelius gordonkán, amelyet most is magáénak mondhat.

Az észak-bánáti Egyházaskérről (Vrbicáról) elszármazott Szabó Zoltánnal, a Szarajevói Televízió zenekarának szólistájával otthonában beszélgetek. Csendes, kevés beszédű ember, de itt van felesége, a zentai Kocsis Erzsébet, aki helyette is eltart szóval.

A hangulat családias. Szabó Zoltán pizsamában, fürdőkabátban ül az asztal mellé, mivel délutáni pihenésében zavartam meg; leányuk a két és fél éves Nellike hancúrozik, olykor incselkedik is az idegennel, a fiatal szőke mama hajában csavarok: az előkészület jele az esti hangversenyre. Az asztalon kávé párolog, a falon néhány virágos tányér és bokál, a szoba polcán Liszt Ferenc életrajza.

Úgy látom, elégedett fiatalok házában vagyok. Szabó Zoltán, aki anak idején letette a felvételit az orvosi karon, s egy hirtelen elhatározással iratkozott át a zeneakadémiára, a televízió zenekarának másodhegedűse, játszik a Szarajevói Szimfonikus Zenekarban is, egy harmadikban pedig szaxofonos. Munkahelyén megbecsülik, társadalmi tevékenységére felfigyelt a Kommunista Szövetség alapszervezete és felvette soraiba. Felesége a pedagógiai akadémián diplomált vegytanból, de egyelőre a gyerekek miatt nem dolgozik. Lakásuk is szép és rendezett. Elé-e ennyi a boldogsághoz? Erre persze csak ők tudnának válaszolni, nekem úgy tűnik, hogy jól kezdtek az életet, nem panaszkodhatnak.

Ha már a tudományos és a művészeti élet berkeiben cserkészek, had számoljak be még egy képzőművészettel kapcsolatos látogatásomról is.

Buljovčić Ilija és Julianna műgyűjtők — ez áll azon a névjegyen, amelyet a házaspártól kaptam, azzal, hogy érdeklődésük tárgykörét is pontosan megjelölték: festmények és régi pénzek. Lehet, hogy magamra vonom a numizmatikusok haragját, amikor elmondom, hogy a képek miatt jöttem ide, mindjárt kiderül az is, hogy miért.

Ilija Buljovčić 1952-ben került Szabadkáról a sarajevói erdészeti fakultás asztalos műhelyének élére. „Műbútorasztalos vagyok” — mondja nyomatékkal szerbül is, magyarul is, hogy megértsem: asztalos és asztalos között nagy különbség van. Jó ideje nyugdíjas, de a köztársasági szervezetek még most is hozzá fordulnak díszes, faragott ráamáért, ha külföldi vendégnek, vagy másnak festményt ajándékoznak. Magyar tudását is természetesen vehetjük, hiszen szabadkai bunyevác, felesége pedig zentai: Nagymélykúti Júlia.

Lakásuk kész múzeum. Szinte minden bútordarab, dísztárgy egyúttal műtárgy is, a falakon — beleértve az előszoba és a többi mellékhelyiség falát is — nincs egy tenyérnyi hely. Több mint 200 festő 450 műve található itt. Legszenbetűnőbbben a bosznia-hercegovinai piktúra van képviselve, talán nincs is még egy ilyen magángyűjtemény a köztársaság területén.

Ezenkívül van nekik egy-egy vásznak Benczúr Gyulától, a ragyogó pályát befutó történeti festőről, továbbá KerntsoK Károlytól és Czigány Dezsőtől, a század eleji nyolcak csoportja két tagjától. A sok közül még Alberth Ferenc, Berkes Antal, Horváth Béla, Szüle Péter meg Szirmai Antal, a szabadkai Benczúr-tanítvány képeit jegyeztem meg.

A vajdaságiakat Balázs G. Árpád, Husvéth Lajos, Bicskei Péter, Farkas Béla, Hangya András képviseli.

Buljovčićék lakása tágas, ha úgy tekintünk rájuk, mint gyermektelen házaspárra, de szűk, ha a gyűjteményt is figyelembe vesszük, márpedig ezt nem lehet elválasztani tőlük. Reménykednek abban, hogy a város tekintettel lesz rájuk, is, gyűjteményükre is. „A festmények a mi gyermekeink” — mondták.

Evekkel ezelőtt Szabadkának kínálták fel, a város képviselői — Bela Duranci, Szekeres László, Ninko Davidov — jártak is náluk, de a kezdeményezés, különféle okok miatt, csak kezdeményezés maradt.

Fejet hajtok e két ember kitartása és tiszteletre méltó erőfeszítése előtt. A gyűjteménynek áldoznak mindent, ezért dolgoznak, ez az örömük és bánatuk, ez az életük.

Az imént azt mondtam, hogy Buljovčićék házában egy Benczúr-, egy Kernstok-, egy Husvéth Lajos-vásznat láttam. A művészettörténészek nem szeretik az effajta meghatározást, kritikátlanok tartják, mondván, hogy egy-egy műről kell beszélni, mert az életpálya rendszerint egyenletlen.

Nekik persze igazuk van, csak hogy én már napok óta Szarajevó sokoldalúságának bővületében élek, alig győzöm felfogni az egymásra üledett múlt és a lüktető jelen jelzéseit. Ez történt most is. Néhány órával ezelőtt még a földre süppedt, titokzatos ábrájú bogumil sírkövek előtt álltam a múzeum udvarán, a szép vonalú Ghazi Huszrev bér dzsámi kerítésének falán a zöld keretes gyászjelentéseket böngésztem, a testes, vastag falú középületek előtt a veszteglő gépkocsisorokat kerülgettem, a Skenderija színes plakátokkal teleaggatott betonívei előtt haladtam el. De láttam menet közben a filigrán ezüstművesek műhelyei mellett a celjei Zlatarna ékszerboltjait, a dzsezvás, findzás kávékimerésben preszszógépet, a fűszeres, birkafaggyú illatú ascinicák közelében önkiszolgáló éttermet.

Lépten-nyomon találkozom a török és az osztrák emlékekkel, a muzulmán és a bosnyák szellemiség jegyeivel, a régi és a mai életformák megnyilvánulásaival. S mindezek után jön ez a szép magángyűjtemény, egy Benczúr- és egy Kernstok-kép, meg egy Husvéth Lajos-festmény a bácskai nyár sárgás-zöldes üzenetével.

Mondjam-e, hogy a sok arcú és sok színű Szarajevót ezek után még változatosabbnak, még szebbnek látom.

Mindenatlagos elmaradhatatlan tartozéka a kültelek, a nagy gyárak közelében emelt lakótelep. Ezek közé tartozik Vogošća, a fémipar központja. A helyi járatú busz fél óra alatt teszi meg a néhány kilométeres, kacskaringós utat Szarajevó központjától a településig.

Az adai Kántor Jánost keresem, de jócskán kések, mert már hét éve nem dolgozik Vogošćen: vejevel, Split néven vendéglőt tart Münchenben a Herzogstrasse 90. alatt. A véletlenül itt-tartózkodó feleségétől kapom ezt a néhány szavas tájékoztatót és emlékül egy négy részre tagolt, színes levelezőlapot is, amelyen jól látható az étterem belseje és az épület, meg reklámfelirattal ellátott papírcsomagolásban húsz darab piros hasú, sárga fejű gyufaszálat. Azt mondia még, hogy hamarosan jönnek haza, Újvidéken vagy Adán vesznek családi házat, virágoskerttel.

A zentai K. J.-nél sincs szerencsém: az Unis üzem lakkozója nyugalmába vonult, az év nagyobb részét szülővárosában tölti. A háznál leányát, K. E. szociológust találok, aki hat-hét hónappal ezelőtt diplomált. Több helyen keresett munkát, de eddig nem volt szerencséje. Nem csoda hát, hogy kedvetlennek, megtörtnek látszik. Jelentkezett a munkaközvetítőben és várja sorának alakulását. Hívták a zentai gimnáziumba tanárnak, de elutasította, nem merte elvállalni a munkahelyet. Itt járt ugyanis iskolába, az egyetemet is itt fejezte be. Magyarul csak otthon beszélt, ezzel a tudással azonban, úgy érezte, nem állhat ki a középiskolai tanulók elé.

— Félttem, hogy zavarba jövök, ha egy szó nem jut az eszembe — mondja.

Az esti meseolvasás, a szülői gond, az a bizonyos többlettörődés, amelyről már szó volt, az ő esetében, úgy látszik, elmaradt. Nem volt erő hozzá, mert ez ugye valójában az akarat dolga, meg az önérzete is.

Az anyanyelv jobb ismerete most megkönnyítette volna az elhelyezkedését. „Miért nem segít magán, miért nem olvas magyarul szakkönyveket, szépirodalmat?” — kérdezem és biztatom is egyúttal a fiatal 27 éves leányt. Mondja, hogy nehezére esik az olvasás, Petőfit is fordításból ismeri. El is szavalja *Te voltál egyetlen virágom* című versét, Josip Veibit átköltésében, amelyet még a középiskolában tanult:

*Moj jedini cvijet si bila;
Svenu: pust mi život vene.
Bila si sjajno sunce, mila;
Ugasno: noć je oko mene.*

*Krila si mojim snima dala;
Slomljena si: već ne letim.
Krv si mi žarom zagrijala;
Ti ohladnje, ja se ledim!*

Ide másolom eredetijét is:

*Te voltál egyetlen virágom;
Hervadt vagy: puszta életem.
Te voltál fényes napvilágom;
Lementél: éj van körülöm.*

*Te voltál képzeményeim szárnya;
Megtörve vagy: nem szállhatok.
Te voltál vérem forrósága;
Meghűltél: oh, majd megfagyok.*

Mindketten zavartan hallgatunk. A csend nehéz súlyként nehezedik ránk. Amikor elbúcsúzom, azt kívánom neki, hogy minél előbb találjon magának megfelelő állást — legalább kedvtelensége múljon el, önbizalma térjen vissza.

A szomszédban lakik a szenttamási származású Kovács Péter és felesége, az adai From Mária. A nyugdíjas házaspárt otthon találom, tesznek-vesznek a házban, idejük van bőven. Ahogy kinézek az ablakon, látom, hogy itt kezdődnek a hegyek. „Megszokták-e már? Amikor behavazik jönnek-e a farkasok” — kérdezem Kovács Péternét. Megnyugtató, hogy nem jönnek, a hegyeket pedig megszerette a tiszta levegő miatt. Csak az öregséggel, a magánnyal nincs kibékülve. Kettescskén élnek itt, fia, Kovács József technikus és felesége, Nagy Julianna visszamentek Adára, a Potisjében dolgoznak.

Kovács Péter hetente többször is lemegy Szarajevóba és a Tito utcán, a bank előtt levő újságárusnál átveszi a Magyar Szót. Tudják, hogy jön, és már évek óta félreteszik neki. Máshol azt bizonygatták nekem, hogy nincs idejük az olvasáshoz, a tévé meg a rádió gyorsaságára hivatkoztak, ami igaz is, csakhogy az újságolvasás és az olvasás általában sohasem az idő, inkább az igény kérdése. Erről Kovácséknál nem kell beszélni; kollegák nevei, emlékezetes írások kerülnek szóba. Kovács Józsefné mondja, hogy a gyászjelentéseket mindig elolvassa: meghalt-e valaki az ismerősök közül?

Kovács Péter szórakozása a rejtvényfejtés. Naponta többet is megfejt, a sarki árus, akinél vásárolni szokott, már megkérdezte tőle, hogy mit csinál azzal a sok ceruzával, talán csak nem jár ismét iskolába. Olykor-olykor ellátogat egykori üzemébe, ahol szívesen fogadják, néha hívják is, ha valamelyik gép végképp nem akar elindulni. Kovács Péter Adán, Zentán, Csókán, Bácsón és Horgoson volt főmolnár, de írása van arról is, hogy szakképzett lakatos és malomasztalos. Közvetlenül a háború után két rossz malomból csinált egy jót. „Ha malomdoktornak neveznének, akkor sem tévednének” — mondja. Ami szavából kicseng, az nem dicsekvés, hanem önérzet, a munkájához jól értő ember biztonsága.

Csaknem harminc évvel ezelőtt a Vajdaságban leszerelt malmokkal együtt került ide. Először a Mlinoservisben dolgozott, amely afféle központi javítóműhely volt a köztársaságban. Ez később felvette a Mašino-proizvod nevet, amiből már látszik, hogy a javítóműhelyből gyár nőtt ki. Nos, ebben a gyárban volt a termelés irányítója, illetve üzemvezető, később pedig tanácsos. Kovács Péter szerelte fel a zentai, topolyai és a szabadkai új térsztagyár gépsorát, az újvidékit pedig megújította, természetesen munkatársaival együtt.

A riportert Kovács Péter személyében az olvasóval is találkozott. Hátra van még, hogy beszámoljon az előfizetőkről. Olvasók természetesen ezek is, de nem alkalmi vásárlók, nekik a könyvet, az újságot a postás hozza névre szólóan. Van, ahol ez a terjesztés megszokott formája — nálunk ritkaság.

Forrai János mérnök címére az Auto-Motor, az Ifjú Zenebarát és a Ludas Magazin jár, Klett Anna a Fürge ujjakat kedveli, Sandrilik Aranka pedig a folyóiratok mellett már évek óta kapja a Jókai- és a Mikszáth-sorozat újabb köteteit.

A szenttamási származású Lukács Ferenc a Magyar Szó egyetlen előfizetője Szarajevóban. Az újság példányai, hetekre visszamenőleg, sorjában vannak rakva, ehhez senkinek sem szabad hozzányúlnia. Beszélgető társam kőműves, a Vranica nevű nagy építőipari vállalat egyik munkavezetője. Három szenttamási és hét feketicsi kőművessel együtt érkezett

1953-ban, de egyedül maradt. „Hatezer munkásból áll a kollektíva, külföldön is dolgozunk, Zágrábban egy 30 emeletes palotát adtunk át rendeltetésének, Szarajevóban pedig egy 8000 lakásból álló városnegyedet építettünk” — tájékoztat, magáról pedig azt mondja, hogy a koševói toronyépületeket, a Skenderija jégpályáját építette, most pedig néhány lakóház belső munkálatait irányítja.

— Otthonról hozták? — kérdezem a háziasszonyt és a szekrény tején illatozó birsalmára mutatok. Ezeket éppen nem onnan hozták, egy itteni ember látja el őket gyümölcsrel, meggyel is például, amelyhez itt nehezebben lehet hozzájutni. Egyébként a szülőfölddel való kapcsolatnak az olykor késve érkező újság mellett kézzelfoghatóbb jelei is vannak: otthon vágják a disznót, onnan hozzák — az autó csomagtartójában — a krumplit, a hagymát meg a télirevaló uborkát és paprikát.

Készülődnek is hazamenni, csak megvárják a nyugdíjat. Úgy veszem ki szavaikból, hogy ez még vitás ügy a családban. Az ellenvetés az, hogy a szülői házhoz nem vezet aszfaltozott út, rossz időben a járdán, az ablakok alatt lehet csak behajtani. Amikor azonban a feleség elmondja, hogy a szenttamási temetőben már sírhelyet vettek és megcsináltatták a kriptát, akkor látom, hogy a kérdés tulajdonképpen már eldőlt.

A szülőföld vonzásán, a láthatatlan szálak erején tünődöm, ahogy elhagyom Lukácsék otthonát és ereszkedem le a hegyoldalról. Előttém a völgykatlanba szorult város egy részének panorámája, azé a városé, amely munkát, megélhetést, otthont nyújtott sok, Jugoszlávia minden részéből ideseregülő embernek, köztük a vajdaságiaknak is.

Ebben a sokszínű és sok arcú Szarajevóban azonban egy szív dobog. Ennek egyik megnyilvánulása a helyi járulék bevezetése volt, amelyről népszavazás döntött. A polgárok az elkövetkező öt évben keresetük 2. illetve 2,5 százalékát adják városuknak, s ebből a pénzből csinálják meg a korszakos vállalkozásnak tűnő városi négysávos autópályát a befulladó közlekedés tehermentesítésére, kielégítik a megnövekedett és emiatt olykor korlátozott ivóvízfogyasztást, korszerű elsősegély-állomást, középiskolát, úszómedencéket, testnevelési pályákat építenek, új épületet kap Bosznia-Hercegovina nemzeti és egyetemi könyvtára, levéltára, a színház és a képzőművészeti akadémia épületeit is megújítják.

Szarajevó közismerten az egyik legszennyezettebb levegőjű város az országbán. Az elkövetkező öt évben költségvetési és más eszközök igénybevitelével ezen a téren is gyökeres változás várható. Szarajevó ugyanis átáll a gázfűtésre — egy távvezetékekkel rákapcsolódik a szerbiai hálózatra —, 600 000 lakos vízellátását szolgáló szűrőt helyeznek üzembe, s megoldják a szennyvízelvezetés kérdését is, az előbb említett városi autópályával pedig mentesítik a várost a benzingázóktól. E nagy vállalkozás pénzelésére a város 72 millió dollár kölcsönt vett fel a Nemzetközi Banktól — ez a legnagyobb összeg, amelyet egy külföldi pénzintézet valaha is adott ilyen célra.

Szarajevó múltja érdekes, jelene izgalmas, jövője biztató. Nem csoda, hogy sok honfitársunk is vonzásába került, sajátjának vallja, hiszen otthona volt vagy az is marad a jövőben is.